

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ АКТИВІСТІВ ЯК СПІЛЬНОТИ БРАТСЬКОГО ТА ОРДЕНСЬКОГО ТИПУ

У статті Ольги Недавньої «Об'єднання громадянських активістів як спільноти братського та орденського типу» здійснений релігієзнавчий аналіз особливостей, характерних для сучасної України об'єднань громадянських активістів. На основі опрацювання документальних матеріалів та польових досліджень виявлено, що вони демонструють певну спорідненість з спільнотами братського та орденського типів.

Ключові слова: об'єднання громадянських активістів, Україна, спільноти братського та орденського типу, тяглість традицій.

Суспільні процеси, що відбуваються на наших очах в сучасній Україні, додають на «звичне» поле релігієзнавчих досліджень та рефлексій несподівані лакуни й відкриття. Один з порівняно нових цікавих напрямків – це вивчення того, як духовні традиції народу проростають в розвиткові різних суспільно значимих феноменів, зокрема і в поєднанні українців для тієї чи іншої суспільно-вагомої мети (громадські та політичні організації, рухи, спільноти), у просуванні до якої доформовуються їх культурні пріоритети та громадянська позиція. В таких випадках релігійно-духовні традиції виступають, так би мовити, не самодостатньо, а «вмонтовуються» в діяльність, яка, на перший погляд, безпосередньо не пов'язана з цариною релігієзнавчих досліджень. Але, при глибшому підході, саме релігієзнавцєві відкриваються кореляції використання тих чи інших релігійно-духовних традицій та ефективності дій тієї чи іншої громадської спільноти.

В даному контексті йтиметься не про сучасні церковні та прищерковні братства, як, наприклад, братство Каурова, Андрія Первозванного, православних громадян України (хоч, безперечно, в них втілюються ті чи інші релігійно-духовні традиції), а про такі нецерковні (цілком світські) громадські об'єднання, котрі

* Недавня О.В. – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

називають часто неформальними (хоч і там буває формальне членство та інші атрибути формалізації). Вони можуть зовсім не засвідчувати свою позицію щодо релігійно-церковних питань (однак, так чи інакше, проблеми духовності не обходити), а можуть позиціонуватися щодо окремих аспектів релігійно-духовної сфери. Але, що цікаво, ці спільноти у своїй побудові та діяльності використовують принципи й форми, застосовувані у братствах та орденах. Таке відкриття сталося для нас цілком несподівано і привернуло нашу увагу до вивчення об'єднань громадських активістів як спільнот братського й орденського типів.

Тут довелося ступити на майже неторкане дослідницьке поле, адже, якщо церковні та прицерковні братства, а також і масонські й різні езотеричні товариства вже мають своїх дослідників та, відповідно, велику історіографію, то сучасні об'єднання громадських активістів лише починають вивчатися. І в цьому практично не можна обійтися без методу включеного спостереження, оскільки, як і в орденах та братствах, в об'єднаннях громадських активістів також бувають різні рівні «посвячення», доступу до творчої майстерні, де виношуються, відточуються ідеї та готуються акції (щоправда, це ж певною мірою й обмежує виклад отриманих даних, із зрозумілих етичних причин). Втім, деякі дослідники вже звернули уваги на риси подібності братств та інших угруповань української інтелігенції 16-17 ст. та сучасних неформальних об'єднань небайдужих українських активістів [Петрук Н.К. Неформальна організація і розвиток структур громадянського суспільства // Наукове пізнання: методологія і технологія. – 2004. – № 2 (14). – С. 106-112; Петрук Н.К. Українські братства як проформа громадянського суспільства // Практична філософія. – 2004. - № 4 (14). – С. 59-65].

Відзначимо, що, зокрема і з огляду на такі особливості, дослідження об'єднань громадських активістів є унікальною можливістю для науковців ряду гуманітарно-суспільних сфер. Адже, надзвичайно цікаве саме по собі, це джерело часто ексклюзивної інформації може бути ще й науковою лабораторією для самого дослідника, котрий отримує шанс не лише вивчати процеси, що відбуваються на його очах, але й делікатно, користуючись елементами методу моделювання ситуацій, перевіряти ті чи інші гіпотези, маючи швидку зворотню реакцію. Наприклад, релігієзнавець, спостерігаючи, як в ході об'єднання та співпраці активістів еволюціонує їх структурування, «вимальовуючись» у знайомі йому схеми братські та орденські, - перевіряти, наскільки це усвідомлюють самі активісти.

Зрозуміло, докладне занурення у відповідний матеріал вимагає великої, присвяченої йому спеціально, роботи, а значне число різних громадських організацій, що зростає щороку – цілої когорти дослідників. Однак і початкові наукові розвідки дають цікавий матеріал. Втім, зауважимо, що основна інформація, яка стосується особливостей організування, принципів та змісту діяльності тих чи інших об'єднань громадських активістів, доступна всім бажаним: у виписаних програмах, статутах або принаймні деклараціях чи презентаціях, які часто подаються в інтернеті.

Оскільки в контексті даного дослідження нашу увагу привернули ті види об'єднань громадських активістів, які найвиразніше демонстрували певну свою подібність з братствами і орденами, то ми й зупинимося на найбільш характерних відповідних зразках. Ними є, насамперед, організації громадсько-політичні. То ж розглянемо на двох типових прикладах, чому так стається, що детермінує використання ними (чи «проростання» в них) давніх традицій організування задля суспільно значущої мети.

Основний зміст статті. Сучасні об'єднання громадських активістів, при всій різноманітності їх форм, з точки зору масштабності їх мети можна поділити на локальні (від протестних проти конкретної незаконної забудови до стурбованих певною зоною екологічного лиха) та всеукраїнські (від культурологічно-просвітницьких до політичних). Останні, які нас і зацікавили в даному разі (суспільно-політичні, але не партійні) створені або як продовження (хоча б ідейне) старших українських національних політичних організацій (починаючи від ОУН), або як новітнє, українське «прочитання» нових, неформальних демократичних рухів «знизу» в посттоталітарних суспільствах (як от «Опора»).

Одні з таких новотворів обох типів тяжіють з часом до перетворення в партійні (як це сталося із ВО «Свободою» та з жовтою «Порою»), віднаходячи свій шлях суспільної реалізації, а інші - стійко зайняли «неформальну» нішу (наприклад, «Тризуб» та «Майдан»). В ході дослідження ми переконалися, що справа тут не в персональних рисах лідерів чи ядра активістів, та навіть не в тому, наскільки масовими та впливовими є або можуть ставати такі об'єднання, а скоріше в тому, що їх члени обирають собі різні річища суспільної включеності, залежно від своїх часових та інших можливостей.

Але й «неформали» використовують, можливо навіть більш виразно, ті чи інші принципи та прийоми діяльності братств та орденів. Маючи також мету, котра розглядається як висока й навіть певною мірою сакралізована (вдосконалення суспільства), як у братствах, члени громадських об'єднань активістів працюють на тих чи інших своїх робочих місцях та беруть посильну участь в громадській діяльності тоді, там і в тому, коли, де і в чому мають можливість та бажання, та, як в орденах, мають свою місію та ступінь «посвячення», часом конфіденційний.

Перші та другі типи об'єднань мають свої задекларовані настановчі принципи, виписані в тому чи іншому вигляді. В них духовна проблематика фігурує або як апеляція до традиційних, християнських цінностей (характерно для першого типу), або ж заявляється як повага до свободи духу, совісті та релігійних переконань (характерно для другого типу). Серед різних матеріалів таких об'єднань, які збираються ними в меті їх власної діяльності, присутні й дотичні релігійно-духовної сфери. Розглянемо це на двох показових прикладах.

Всеукраїнська Організація «Тризуб» імені Степана Бандери є українською націоналістичною (так задекларована самоідентифікація) організацією з ідейною

закоріненістю в історичній ОУН, котра у своїй «Програмі реалізації української національної ідеї у процесі державотворення» визначає свою мету як «реалізацію української національної ідеї, здобуття, закріплення і розбудова національної держави – держави української нації на українських землях, яка б запевнила українській нації гарантований розвиток, усім громадянам України – всебічну Свободу, Справедливість, Добробут» [Програма українського державотворення: Вступ // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist401>]. Ідейно-світоглядні основи цієї організації визначені як «Бог! Україна! Свобода!».

Відповідно, докладно розбудована тематична сторінка «Християнство і націоналізм» [Християнство і націоналізм // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/main/zmistc>] Інтернет-сайту «Бандерівець» організації «Тризуб». Вона починається, як і братські чи орденські статuti, молитвами: (перша – традиційна українська, друга – від матері Терези), та продовжується розділами «Катехізіс», «Свята», «Молитви», «Твори святих отців» (від Володимира Мономаха, Бернара Клервоського та Тома Кемпійського, і до митрополитів Іларіона й Шептицького, патріарха Сліпого й Папи Івана Павла II) тощо, а також низкою тематичних матеріалів. Серед них – статті о. Мельника-Лімниченко «Українські хрестоносці» та «Орденський шлях» підполковника Ростислава Винара, де осмислюється чин українського націоналіста як своєрідного орденського лицаря, для якого його справа - свята. В розділі «Катехізіс» розглядаються зокрема й різні погляди на християнський націоналізм (вміщені стаття «Християнство і націоналізм» Головного капелана ВО «Тризуб» ім. С.Бандери о. Петра Бурака (УГКЦ) та стаття «Християнський націоналізм» російського церковного діяча і філософа І.Льїна, яка коментується з точки зору інтересів українського націоналізму). Розуміння українських націоналістів як лицарів ордену підкреслюється і представленою на сайті «Бандерівець» сторінкою «Шлях воїна» [Шлях воїна // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/main/zmistb>], що починається гаслом Івана Сірка «Здобудеш волю - заслужиш небо» та містить, серед іншого, 20 статей, присвячених діяльності орденів.

Серед задекларованих в «релігійно-конфесійній політиці» [Програма українського державотворення: релігійно-конфесійна політика // <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist415>] програми «Тризубу» - цілі, які традиційно цікавили братства (захист своєї Церкви/Церков). Власне, головною метою заявлене «релігійно-духовне відродження української нації та створення єдиної національної християнської Церкви». Щоправда, на відміну від давніх українських братств, котрі хоч також і могли мати серед своїх членів представників різних конфесій, але все ж були православні чи католицькі, «Тризуб» проголошує свою християнськість, толерування та підтримку всіх українських (не лише за назвою) Церков, а також і мусульманські громади кримських татар. Під національною Церквою тризубівці розуміють «передусім релігійне об'єднання християн, духовенство та ієрархія якого бере на себе відповідальність перед Богом і людьми за те, щоб дорогою Христа вести і привести до Бога довірений їм народ таким, яким створив його і яким хоче бачити його Господь, а не таким, яким хотіли зробити його різні окупанти та їх

спадкоємці, часто – явні слуги сатани. Церква, яка вважає, що молитву українця Бог може зрозуміти тільки в російському перекладі, - не наша Церква».

Триzubівці вважають, що нинішня релігійно-конфесійна роздробленість українців – «справа не Божа, а людська, а тому й подолана вона має бути людьми. Духовна і церковна єдність усіх християн заповідана Богом, а тому не може бути предметом політичних дискусій. Дискутивними можуть бути тільки плани, програми і практичні кроки її досягнення», які й пропонуються.

Ці новітні «українські хрестоносці», зокрема, вважають, що «держава повинна сприяти релігійному вихованню і повноті релігійного життя всіх своїх громадян: страшний не той, що має іншу віру, а той, у кого за душею немає нічого святого», а в основі державної політики у сфері національної духовності має бути християнство як природна для українців віра для спасіння душі та дороговказ у земному житті. Тому ці ідеалісти - за утворення єдиної української християнської помісної національної Церкви із власним патріархатом, який постане як духовний оплот української особистості, нації та держави. Вони підкреслюють, що держава має сприяти міжконфесійному порозумінню і зближенню, підтримуючи разом з тим лише ті Церкви, які стоять на ґрунті самостійної української держави, її повної політичної, економічної, духовної та церковної незалежності. Адже «єдність у Христі передбачає рівність, а не адміністративну залежність помісних Церков від іноземних духовних центрів». В цьому контексті триzubівці категоричні: «катехизація не може супроводжуватися денационалізацією та русифікацією українців».

В релігійно-конфесійну політику «Триzub» включив і поняття захисту духовно-культурного українського простору, а також і реагування на новітні спокуси показної релігійності деяких можновладців. Зокрема, пропонується «заборонити нинішню практику популяризації через всеукраїнські електронні ЗМІ «релігійно-добродійної» (насправді – рекламно-агітаційної) діяльності посадових осіб і депутатів. Розрекламоване добродійство – це не свідчення віри, а вияв політичного шахрайства».

«По-братські» занепокоєний «Триzub» і питанням церковної власності. Ось як представлена його відповідна позиція: «на всій території України немає ніякої власності, на яку могли б претендувати іноземні громадяни, держави і Церкви (зокрема храмів, монастирів, житлових та навчальних приміщень тощо). Усе це - структурні складові системи колонізації, призначенням яких було (і значною мірою ще є!) позбавлення українців власної віри та Церкви і нищення українців як нації. З моменту проголошення незалежності України це майно колишніх окупантів та колонізаторів перейшло у власність української держави і має використовуватися нею для добра нації. Влада може передавати потрібну частину їх у користування релігійним общинам інших віросповідань, але не тому, що ці об'єкти «російські», «польські», «австрійські», «німецькі», «румунські», «мадярські», «єврейські» чи «татаро-монгольські», а для задоволення духовних потреб своїх громадян неукраїнського походження. Майнові претензії спадкоємці окупантів та колонізаторів можуть мати тільки до тих держав (і держав-

спадкоємців), чиїми громадянами були їхні предки». Натомість, на думку «Тризубу», «уціліле майно ограбованих комуністичним режимом українських Церков (УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП) має бути повернуте цим Церквам».

Отже, як бачимо, у принципах та меті діяльності «Тризубу» багато елементів братських традицій та творчо осмисленого орденського спадку: те і друге свідомо вивчається та використовується в сучасній діяльності.

Взагалі, представники українського націоналізму говорять про його мету як «місію» [Див.: Кушнір Михайло, д-р. Перспективи українського християнського націоналізму. – Філядельфія, ПА: Видавництво «Америка». – С. 48]. Один із його сучасних ідеологів, Богдан Червак, стверджує, апелюючи до всього і всякого історичного досвіду національно-визвольних змагань українців, що для успішного ствердження їм необхідний свій Національний Орден [Червак Б. Націоналізм: Нариси. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2007. – С. 83].

Натомість в настановних документах об'єднання громадських активістів «Майдан» нема виразних згадок про релігію та Церкви, крім засвідчення поваги до свободи совісті, відмови від релігійної нетерпимості [Принципи Майдану // <http://maidan.org.ua/wiki/index.php/...>]. Власне, Альянс «Майдан» - це «об'єднання громадян та громадських організацій з метою координації зусиль з розбудови громадянського суспільства в Україні, побудови правової держави, відповідальної перед суспільством. Ми дуже різні за своїми уподобаннями, поглядами на життя, професіями, географічним місцезнаходженням, досвідом та активністю. Але ми вирішили координуватися і спільно діяти для «громадського самозахисту» у найширшому розумінні цього слова» [Довідка: Що таке Альянс Майдан // <http://maidanua.org/wiki/index.php/...>]. Отже, «Майдан» позиціонується як об'єднання українських громадян, які прагнуть розбудовувати громадянське суспільство в демократичній державі та потребують для цього взаємодії, й на перший погляд менше нагадує братство чи орден. Матеріали з релігійно-церковної проблематики на ньому присутні, але не підкреслено. Вони вміщуються [Релігійні питання // <http://maidanua.org/wiki/index.php/...>] в Майданівську вікіпедію для активістів (і серед них праці українських академічних релігієзнавців), в новинній стрічці сайту регулярно відслідковуються актуальні тематичні події, які й обговорюються на центральному майданівському «Вільному форумі». А на спеціальному підфорумі «Філософія, релігія, духовність» [Філософія, релігія, духовність // http://www2.maidanua.org/news/index.php3?bn=maidan_rel&site=maidan] релігійно-духовна тематика дискутується в кращих традиціях організовуваних колись братствами диспутів. У своїх акціях в реалі майданівці застосовують християнські українські традиції (як, наприклад, «Газово-вентильний вертеп» перед Російським посольством).

В плані організаційних принципів «Майдан» керується настановами, котрі виклав Джін Шарп (стосовно мережевих структур). У вище цитованій Довідці про Альянс «Майдан», зазначається, що «Альянс - це інструмент взаємодії, а не ще одна ієрархічна структура. Альянс передбачає дієву участь, а не формальне членство. Альянс, за задумом, є значно ширшим, ніж існуючі на сьогодні

громадські організації та рухи. Альянс дозволяє різним активним спільнотам громадянського сектору дізнатися одне про одного і скоординувати свої зусилля «тут і тепер», для вирішення конкретної проблеми». Попри те, що, за Шарпом, мережеві громадські структури є неієрархічні (немає одного лідера), однак їх вже з гумором охрестили в інтернеті «зубастими орденами ненасильства».

Роль лідера в їх діяльності відіграє ядро активістів, що радяться між собою як на братських радах. В Едіторіалі «Що таке сайт «Майдан» і хто його контролює?» пояснюється, як це відбувається: «Ми сперечаємось між собою (є навіть створені за час діяльності сайту правила таких суперечок). Так, ми сперечаємось в деталях, інколи стосовно тактики, рідко стосовно стратегії, але ніколи не сперечаємось щодо принципів. Ми ображаємось одне на одного, навіть сваримось та лаємось, як і в будь-якому колективі однодумців, але ми віримо в чистоту помислів та намірів одне одного, знаємо, що деякі з нас можуть помилятися, але ні в якому разі не діятимуть на шкоду суспільству свідомо. Нові люди з'являються серед нас часто, а йдуть від нас - вкрай рідко. Всі ми - наймовірно різні, але навчилися достатньо вдало вираховувати та залучати «своїх». І ще ми знаємо один секрет - балачки роз'єднують. Спільна дія - об'єднує. Спільна дія створює справжню спільноту і солідарність» [Едіторіал: Що таке сайт "Майдан" і хто його контролює? // <http://maidanua.org/static/news/2009/1167298194.html>].

Для тих, хто хоче дізнатися, чи це справді так, пропонується пройти шлях, який пройшли активісти Майдану: від читачів і кореспондентів до учасників реальних акцій та активістів, які й співстворять події громадського життя, що з'являються у ЗМІ. Отже, фактично застосовуються «орденські» доцільні градації причетності й доступу: згідно рівню усвідомлення спільної справи та практичного в неї вкладу.

Відтак діяльність спільнот громадських активістів, як спрямована на високу для них мету (вдосконалення українського суспільства), постає для них самих як певна місія, зв'язки та взаємовідносини між ними – як побратимські та посвячені, а тому їх організування природно тяжіє до братських та орденських зразків. Як бачимо, духовні традиції українців продовжуються в різних ділянках суспільної діяльності, підтримуючи тяглість як духовних надбань та устремлінь, так і боротьби за суспільні ідеали. Оскільки виклики часу породжують все нові форми громадянського згуртування в дії, подальші, у тому числі й релігієзнавчі, дослідження в цій царині можуть бути дуже перспективними.

А н о т а ц і ї

В статье Ольги Недавной «Объединения гражданских активистов как сообщества братского и орденового типов» произведен религиоведческий анализ особенностей, характерных для современной Украины объединений гражданских активистов. На основе изучения документальных материалов та полевых исследований выявлено, что они демонстрируют определенное родство с сообществами братского и орденового типов.

Ключевые слова: объединения гражданских активистов, Украина, сообщества братского и орденового типов, преемственность традиций.

The religious study analysis of the features of typical for contemporary Ukraine civil activists' associations is carried out in the paper **«Civil Activists' Associations as Communities of Brotherhood and Order Types» by Ol'ga Nedavnia**. On the base of processing documental materials and field studies it has been revealed that they demonstrate certain affinity with communities of brotherhood and order types.

Key words: civil activists' associations, Ukraine, communities of brotherhood and order types, continuity of traditions.